



## “श्री मान गंभीर नेपाली” को सांगीतिक नालीवेली

-डा. कविताराम श्रेष्ठ

“श्रीमान गंभीर नेपाली प्रचण्ड प्रतापि भूपति” भन्ने नेपालको राष्ट्रिय गानलाई तपाईंहरूले अनगिन्ति गाएको हुनुपर्छ वा उभिएर राजालाई सलामी दिइसकेको हुनुपर्छ । कहिल्यै सोच्नु भएको छ कि यो धुन राजालाई दिइने सलामी धुन भयो कि भएन ? अझ कहिल्यै सोच्नु भएको छ कि यो कुनै अन्य धुनको सीको त थिएन ? धृष्टता नमानियोस्, मेरो भनाइ छ यो धुन वास्तवमा सीको नै थियो र सामान्य धुनको नभई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गाइने कम्युनिस्टहरूको एन्थम “इन्टरनेशनल” को थियो ।

अब अर्को प्रश्न छ- तपाईंहरू कतिले कम्युनिष्टहरूका इन्टरनेशनललाई सुन्नु भएको छ ? सुन्ने तपाईंहरूले कहिल्यै यसको समानता वा निकटता “श्री मान गंभीर” को धुनसँग भएको सौँच उब्जाउनु भयो कि भएन ? मलाई भने यस्तो सौँचले बारबार झकझकायो र यो लेख तयार भएको छ ।

“श्री मान गंभीर” को धुन नेपाली सेनाको ब्याण्ड नाइके बखतबीर बुढापिर्थिले वि.सं. १९५७ सालतीर वीरसमशेरको पालामा शाही सलामी धुनको रूपमा बनाएका थिए भनेर रामशरण दर्नालको खोजपूर्ण लेखले बताउँदछ (संगीत परिक्रमा, साझा प्रकाशन) । यसलाई चन्द्रशमशेरले बरौदावाट भिकाएका भारतीय ब्याण्डमाष्टर ए.एम पठानले रचना गरेका हुन् भन्ने अवधारणा पनि नआएको होइन । यो कसले सीर्जना गरेका हुन् भन्ने आधिकारिक प्रमाणहरू आजसम्म प्राप्त भएको छैन तापनि रामशरणजीकै तर्कहरूलाई मानी बखतबीरले नै सीर्जना गरेको कुरामा यो लेख आधारित छ ।

कम्युनिष्ट इन्टरनेशनलको शब्द रचना यूगेन पोत्तेर (Eugene Pottier) ले १८७१ मा फ्रेन्च सरकारले पेरिस कम्युन ध्वस्त गरेपछि, गरेका थिए र संगीत दिएका थिए पियरे देगेतर (Pierre Degeyter) ले । यो कम्युनिष्टहरूको एन्थमको रूपमा प्रारम्भदेखि नै स्थापित भयो र यसलाई सोभियत संघले आफ्नो पहिलो राष्ट्रिय गानको रूपमा प्रयोग गरेको थियो । यसको पूर्ववत फ्रेन्च भाषाको बोल "Debout les damnés de la terre, Debout les forçats de la faim" आदि छन् भने, यसैको प्रचलित अंग्रेजी अनुवादको बोल "Arise ye prisoners of starvation, Arise ye wretched of the earth" आदि छन् । यसको नेपालीमा प्रचलित अनुवाद “उठ जाग ए भोका नांगा जाग संसारका दुखी, सुन्दर सन्सार रचना गर्न न्यायको लागि गर्जी” भन्ने छ ।

भिन्नभिन्न देशका कम्युनिष्टहरूले आफ्ना भाषामा त्यही पूर्ववत फ्रेन्च गीतलाई अनुवाद गर्ने गरेका छन् भने संगीत भने उही राख्ने परम्परा कायम गरेका छन् । नेपालमा यसको अनुवादमा गोविन्द भट्ट, डिआर

पोखरेल, दुर्गालाल आदिले काम गरे भने त्यसैलाई परम्परागत इन्टरनेशनल लयमा सांयोजन गर्नुभयो रामेश श्रेष्ठले । आज सबै नेपाली कम्युनिष्टहरूले यसै अनुवादलाई हरऔपचारिक कार्यक्रमको शुभारम्भमा गाउँदछन् ।

यसै परम्परागत इन्टरनेशनलको लयसँग नेपाली राष्ट्रिय गानको तादात्म्यता छ भन्ने शंकालाई समाधान गर्न यसैमा काम गरेका बरिष्ठ संगीतकर्मी रामेश श्रेष्ठलाई सोधें- “श्रीमान गंभीरको धुनमा बाहिरी कसैको प्रभाव वा सीको भएको अनुभूत गर्नुभएको छ ?” उहाँले आफ्ना अनभीज्ञतासाथ रामशरण दर्नालसँग सोध्न सल्लाह दिनुभयो । दर्नालज्यूले फ्रान्सका नेशनल एन्थम “ला मार्शल ला” को प्रभाव रहेको स्पष्ट उल्लेख गर्नुभयो । तर उहाँले कम्युनिष्टहरूको इन्टरनेशनल गीतको भने उल्लेख गर्नु भएन । कम्युनिष्टहरूको इन्टरनेशनल गीत र संगीतसँग उहाँको सौँच गोलमटोल भएकोजस्तो पनि पाइएन । कतै फ्रेन्च नेशनल एन्थम र त्यहाँ नै तयार भएको यो कम्युनिस्ट इन्टरनेशनलमा पनि त्यस्तै सामिप्यता छ कि ? त्यो सम्भावना छ ।

केही अन्य बरिष्ठ वामपन्थी संस्कृतिकर्मीहरू यसबारेमा अनभीज्ञनै पाएँ । एकजना रामकृष्ण दुलाल निस्कनुभयो जसले मेरो सौँच ठीक भएको अवधारणा पोख्नुभयो । उहाँसँगै बाजागाजा सहित केही माथापच्चिसी भयो, जसबाट स्पष्ट भयो यी दुवै धुनका ताल संयोजन एउटै छ । अर्थात दुवैमा एकैखालको बीट हुवहु लाग्दछ । यत्तिसम्म कि दुवैको शुरू गर्ने शैली र हरेक लाइनको अन्त गर्ने तरिका पनि हुवहु एउटै छ । अर्थात दुवै एन्थमले शुरूवातमा एकै किसिमले तीन बीट दिएर गानको शुरू गर्दछ र हरेक लाइन ७ तालको अन्तराल दिएर ३ बीटमा अन्त गर्दछ । शुरुदेखि अन्तसम्म एकाकार देखिनु कुनै संयोग हुन सक्दैन भन्ने मेरो मान्यता छ । तल ताल संयोजनको तुलनात्मक चार्ट प्रस्तुत गरिएको छ जसमा गोलो चिन्हले मूख्य बीटको संकेत गर्दछ ।

श्री	मान	गं	भीर	नेपा	ली प्रच	ण्ड प्रता	पि	भूपति
उठ	जा	ग ए भोका	नां	गा जा	ग सं	सारका दु	खी	ऽऽऽ
०००	०	०	०	०	०	०	०	०००

श्री	पाँच	सर	कार म	हारा	जा धिराज	को सदा र	होस्	उन्नति
सु	न्दर सं	सार रचना	गर्	न न्याय	को ला	गि गर्	जी	ऽऽऽ
	०	०	०	०	०	०	०	०००

रा	खुन ची	रायू इश	ले प्र	जा फैं	लियोस् पु	कारौं	जय	प्रेमले
बाँध्ने	छैन	परंपरा	को	सालोले जा	ग ए	श्रमिक	हो	ऽऽऽ
	०	०	०	०	०	०	०	०००

हा	मी	ने	पा	ली	सा	ऽऽऽ	रा	ले
न	याँ जगमा	पृथ्वी	उठ	ने छ संसार	हाम्रो	हुने	छ	ऽऽऽ
	०	०	०	०	०	०	०	०००

यी दुवै एन्थम एउटै बीटमा गाउन सकिन्छ र एकै समयमा साथसाथ अन्त्य हुन पुग्छ । आज देखिने फरक यत्ति हो कि कम्युनिष्ट इन्टरनेशनलको धुन अरू चार लाइनको शब्दहरूसाथ दोहोरिन्छ र राष्ट्रिय गान चाहिँ चार लाइन मै सिद्धिन्छ । उहिले जब यो राजालाई सलामी दिने धुनको रूपमा बन्यो दोहोच्याएरै बजाइन्थ्यो । यसको शब्द रचना पनि दोहोच्याउने धुनमै मिल्ने गरी आठै लाइनको थियो । पछि शाही सलामीलाई एक मिनेटमै समापन गर्न धुन नदोहोच्याइकनै सलामी दिन लागियो र आज यसलाई चारलाइनमै मात्र गाइन्छ । बाँकी भिकिएको बोल यस्तो थियो ।

वैरी सारा हराउँछन्, शान्त होउन् सबै विघ्न-व्यथा  
गाउन् सारा दुनियाले सहर्ष नाथको सुकिर्ति कथा  
राखौं कमान भारी बीरताले नेपालीमाथि सँधै नाथको

श्री होस् ठूलो हामी गोरखालीको ।

ताल संयोजनबाहेक संगीतको धुन पनि भण्डै उस्तै सुनिने गरी संयोजित छ । सामान्य उतार चढाउको फरक निश्चित रूपमा छ, तर त्यो पनि सीर्फ फरक पार्नकै लागि मात्र संयोजित भएको प्रतीत हुन्छ । किनभने एकै सांगीतिक कडमा दुवै गीत गाउन मिल्छ र लयको उतार चढाउ नाउमात्र कै रहन पुग्छ ।

ताल संयोजन दुरुस्त एकै हुनु, मात्राहरू उस्तै र उक्ति नै हुनु, शुरू गर्ने र अन्त गर्ने शैली दुवैमा एकै हुनु तथा धुनमा समेत सामिप्यता हुनुले यही जनाउँछ कि यो राष्ट्रिय धुन कम्युनिष्ट इन्टरनेशनलकै सकोबाट बन्यो ।

यो धुन बखतवीर वा अरु जसले नै बनाएका हुन् भने पनि कम्युनिष्ट इन्टरनेशनलको सीको गर्न कसरी पुगे ? चाखकै विषय हुन्छ । कम्युनिष्ट इन्टरनेशनल १८७१ अर्थात वि.सं १९२८ मा रचिसकेको थियो । बखतवीरले यसलाई बनाएको हो भने वि.सं १९५७ मा यस शाही सलामी धुनको रचना गर्दा कम्युनिष्ट इन्टरनेशनल रचना भएको २९ वर्ष पुगिसकेको थियो र उनी ४३ वर्षको उमेरसाथ सेनामा ब्याण्ड नाइके थिए । त्यसवेला यस इन्टरनेशनल धुनले पुरै संसारमा प्रसार पाइसकेको थियो र स्वयम यो धुन साँच्चै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरकै साभा धुन भइसकेको थियो । हुनसक्छ नेपालमा आउने ब्रिटिश ब्याण्ड माष्टरहरूबाट उनले यस धुनलाई सुने वा उनीहरूबाटै नोटेशन प्राप्त गरी त्यसैको पूर्वाधारलाई प्रयोग गरे । अर्थात शिद्धहस्त ब्याण्ड नाइकेले यस संसारप्रशिद्ध कम्युनिस्ट एन्थमलाई लयमा सामान्य फेर बदल गरी नेपाली शाही सलामी धुन बनाए । नेपाल पूर्णरूपले बन्द समाजको स्थितिमा थियो त्यस समयमा र कसैलाई थाहा भएन होला यो कुरा । तर थाहा भए पनि नभएपनि के भो र ? सेनाका कवाज, उर्दीपोशाकका डिजायन आदि उतैतिरबाट ल्याउन हुने, बन्दुक उतैबाट ल्याउन हुने, ब्याण्ड बाजा उतैबाट ल्याउन हुने र ब्याण्डमाष्टरहरू नै उतैबाट ल्याउन हुने हुँदा, यो धुनको मात्र उतैको उपयोग गर्ने नहुने कहाँ थियो होला र ? राम्रा कुराको उपयोगमा कुनै बर्जना परम्परादेखि नै नभएको इतिहास हुँदा राणा कालमा पनि यो परम्परा सहज नै थियो होला भन्ने मलाई लागेको छ ।

यो पतिकार संगीतका पूर्ण ज्ञाता नभई बढीमा खोजकार मात्र भएकोले यसलाई थाहा छैन कि भिन्न वर्गका भिन्न व्यक्तित्वलाई बखान गर्ने गीतका संगीत फरक हुन्छ कि एउटै वा उस्तै पनि हुन सक्छ । एउटा संयोग त यहाँ भयो नै कि राजाको प्रशस्तिले युक्त गानमा प्रयुक्त हुने सांगीतिक धुन हारेका, पिसिएका, मिचिएका वर्गको महिमा गाउने धुनसँग पुरै एकै छैन भने पनि निककै उस्तै हुन पुगेको छ । मेरा सौँच वा निक्यौलहरू गलत भए सुन्न पाउँ । नमस्कार ।

---